

УДК 342.95:343.85

Іван Іщенко,

підполковник поліції, начальник

Управління превентивної діяльності

Головного управління Національної поліції в Одеській області

ПРЕВЕНТИВНА РОБОТА З ДІТЬМИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізуються різноманітні прояви та стан девіантної поведінки дітей, у зв'язку з чим підкреслюється необхідність проведення з ними відповідної превентивної роботи. Робиться акцент на пріоритетній участі у такій діяльності підрозділів поліції, а також обґрунтовується, що зазначена проблематика потребує комплексного наукового вирішення у межах адміністративно-правового дослідження.

Ключові слова: девіантна поведінка, діти, поліція, правопорушення, превентивна робота, ювенальна превенція.

Постановка проблеми. Дитина є об'єктом підвищеної уваги з боку родини, суспільства, держави. Внаслідок фізичної і розумової незрілості людина до набуття повноліття потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист з моменту народження. Укладачі Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 року) цілком обґрунтовано вважають, що основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя дітей є сім'я, де неповнолітнім мають бути надані необхідні захист і сприяння, для того щоб такі особи могли повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства. Дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі гуманістичних ідеалів, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності [1]. Втім ані родина, ані суспільство не завжди здатні створити відповідні умови розвитку та виховання неповнолітнього члена соціуму. Суб'єкти соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення сиріт, безпритульних дітей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності. Але приведені положення законодавства не завжди знаходять належне втілення через низку соціально-економічних причин. При цьому іноді навіть належне піклування з боку батьків або державних закладів не здатне врахувати психологічні особливості окремих психотипів дитини. Наведені фактори стають причиною певних соціально-негативних явищ, які або завдають шкоди безпосередньо дитині, або породжуються нею та спрямовуються на інші охоронювані законом соціальні цінності. Проте як перший, так і другий варіант спричиняють деформацію розвитку особистості, тягнуть

негативні наслідки, які можуть зумовлювати поведінку людини у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Робота з дітьми – це широкий спектр різноманітних напрямів діяльності, який є предметом вивчення багатьох наук. Серед учених-психологів, які розглядали особливості дитячої психології, слід назвати прізвища Л. С. Виготського, В. І. Войтка, Т. Л. Донських, Є. В. Заїки, Ц. П. Короленка. Поняття, види та причини відхилень у поведінці особи вивчалися О. В. Змановською в межах курсу «Девіантологія». Серед робіт, пов'язаних із педагогічними аспектами профілактики девіантної поведінки підлітків, можна навести працю Л. М. Вольнової, де авторка слушно зауважує, що ще 10-15 років тому комп'ютер був розкішшю, а про інші «гаджети» ніхто й не здогадувався. Однак нині, ставши загальнодоступними, ці технічні засоби перетворилися для багатьох неповнолітніх на предмет залежності [2, с. 6]. У кримінологічному аспекті проблемам злочинності неповнолітніх приділялося багато уваги такими науковцями, як: О. І. Бугера, М. А. Білоконь, В. В. Голіна, Б. М. Головкин, В. В. Вітвіцька, О. М. Джужа, О. Г. Кальман, Я. М. Квітка, та ін. поважними вченими. Зазначені праці є підґрунтям та обґрунтуванням проведення заходів кримінально-правової профілактики правопорушень з боку неповнолітніх осіб. Проте, враховуючи, що діти або взагалі не є суб'єктами кримінальних правопорушень або є спеціальними суб'єктами (залежно від віку кримінальної відповідальності за конкретний злочин), вплив кримінально-правового закону на них суттєво обмежений. Крім того, поза межами кримінально-правових відносин залишається попередження інших випадків небезпечної поведінки дітей, як-то суїциди, безпритульність, ризикові різновиди розваг та проведення дозвілля. Отже, предметом нашої уваги є саме ті превентивні заходи щодо дітей, які регулюються нормами адміністративного права.

Слід зазначити, що питанням превентивної роботи з дітьми приділено чимало уваги з боку вчених-адміністративістів. Про це

свідчить огляд дисертаційних досліджень за останні п'ять років: А. М. Гришук («Адміністративно-правова охорона сім'ї, дітей та молоді» – 2011 р.); Н. В. Лесько («Адміністративно-правова діяльність органів і служб у справах дітей щодо профілактики правопорушень» – 2013 р.); Л. О. Лисенко («Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин серед дітей» – 2013 р.); Л. О. Кожура («Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей» – 2013 р.); О. Є. Журавель («Адміністративно-правові засади протидії безпритульності та бездоглядності дітей органами внутрішніх справ» – 2013 р.); В. О. Закриницька («Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді» – 2014 р.). Але кожна з приведених праць досліджує окремі специфічні аспекти зазначеного напрямку адміністративно-правових відносин. Провідним суб'єктом превентивної роботи з дітьми є підрозділи поліції, які на відміну від інших суб'єктів наділені найбільшим колом примусових повноважень. Нині реформування МВС України торкнулося багатьох організаційно-правових аспектів діяльності новостворених підрозділів Національної поліції. Зокрема, відносно новими для правоохоронної системи є такі поняття, як превентивна діяльність та ювенальна превенція. Зазнали певної трансформації повноваження поліції – у законодавстві з'явилися такі терміни, як поліцейські заходи, поліцейське піклування тощо.

Метою статті є привернення уваги науковців та практичних фахівців до проблем адміністративно-правової регламентації та організації роботи з дітьми в сучасних умовах. У межах цієї мети завданнями публікації стали обґрунтування актуальності превенції девіантної поведінки неповнолітніх як суспільної проблеми, а також акцентування уваги на пріоритетній участі у цій роботі Національної поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із проявів девіантної поведінки дітей є скоєння ними правопорушень. Про рівень кримінальної активності неповнолітніх у масштабах держави свідчать відомості про осіб віком до 18 років, які перебували на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей (до реформування МВС України). Б. М. Головкін наводить таку статистичну інформацію: у 2000 році на такому обліку перебувало 39806 неповнолітніх, у 2005 році – 41506, у 2010 році – 20267, у 2014 році – 5232 правопорушника. Віковий розподіл поставлених на профілактичний облік правопорушників приблизно такий: 6-10 років – близько 2%, 11-13 років – 16%, 14-18 років – 82% [3, с. 206]. За даними Генеральної прокуратури України, протягом 2016 року серед виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, 4218 становили особи віком до 18 років (4,25% від

загальної кількості таких осіб). Із них найбільший відсоток (68%) становлять діти віком 16-17 років. Найбільша кількість правопорушень є злочинами проти власності – 76,4%, злочинам проти життя та здоров'я особи належить 11% [4]. Такий стан справ не можна визнати задовільним навіть за умови, що за загальними показниками спостерігається тенденція зменшення дитячої злочинності. Але ця ситуація не є однаковою у різних регіонах України. Наприклад, за даними ГУ Національної поліції в Одеській області, на території Одещини дитяча злочинність зростає. За 2016 рік діти скоїли 278 злочинів різного ступеня тяжкості, з яких: 9 особливо тяжких, 90 тяжких та 179 злочинів середньої тяжкості. У 2016 році у відділі ювенальної превенції в поліції Одеської області на профілактичному обліку перебуває 281 дитина. П'ятнадцять підлітків порушили закон повторно. У 2017 році діти також встигли неодноразово порушити закон. Так, взимку поліцейські затримали на території Дюківського парку двох неповнолітніх дівчаток, які скоювали розбійні напади на людей у нетверезому стані. Крім того, зареєстровано 35 випадків скоєння злочинів дітьми віком до 14 років.

Дитяча злочинність становить значну суспільну небезпеку, незважаючи навіть на відносно не великий відсоток у загальній кількості злочинів. Але це не єдине антисоціальне явище, яке негативно впливає на неповнолітніх членів суспільства. Нетипова або небезпечна поведінка, іноді просто безтурботне ставлення до соціальних або техногенних ризиків з боку дитини у поєднанні з неоглядністю та байдужістю дорослих (бездоглядністю) призводить до загибелі, фізичного чи психологічного травмування неповнолітніх осіб. Сюди слід віднести й віктимологічну поведінку неповнолітніх жертв злочинів.

Так, за даними МОН України, протягом 10 місяців 2009-2010 навчального року (з вересня до червня) 3082 неповнолітні особи потерпіли від злочинів, із них стали жертвами суїцидів 46 учнів загальних та професійно-технічних навчальних закладів [5, с. 29]. За даними обліків Генеральної прокуратури України протягом 2016 року 27 особам було повідомлено про підозру у скоєнні умисного вбивства (ст. 115 КК України) малолітньої дитини, 75 особам – у скоєнні розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) тощо [4]. Сьогодні спостерігається тенденція корисливого використання неповнолітніх у масових акціях політичного чи іншого замовного характеру, провокаціях тощо. До того ж абсолютно новими детермінантами дитячої смертності та травмування стали такі дії, як втягнення дітей у так звані групи смерті у всесвітній мережі Інтернет (через соціальні контактні мережі), намагання підлітків робити «селфі» в екстремальних (небезпечних) умовах, внаслідок чого відбувається, наприклад, падіння з висоти або ураження електричним струмом під час спроби зробити «селфі» на даху електричок, поїздів метро. Так, лише з початку травня вже цього року за

таких обставин загинуло 3 особи, з яких одна дитина, та серйозно травмовано 4 особи [6].

Із досліджень фахівців-кримінологів випливає, що за своїм змістом явище злочинності неповнолітніх являє собою кримінальну активність дітей віком від 11 до 18 років. Це ж саме можна казати й про характер віктимності, а також іншого небезпечного поведіння неповнолітніх. Характер і спрямованість кримінальної активності дітей визначається несприятливими умовами формування й розвитку їх особистості в пубертатний період, віковими особливостями мотивації, способом життя, а також впливом осіб, які мають кримінальний досвід. Неповнолітні стають на шлях скоєння злочинів із чотирьох основних причин: по-перше, їх втягають у злочинну діяльність дорослі особи, які мають кримінальний досвід; по-друге, через заборонену (протиправну) поведінку діти в ігровій чи протестній формі самовиражаються, спотворено реалізують право на самостійність (дорослість); по-третє, скоєння злочинів, суїцидів або інших небезпечних вчинків – це захисна реакція на соціальну безпорадність, відчуття покинутості, невизначеність і страх перед майбутнім; по-четверте, злочинна поведінка виступає засобом адаптації до складних умов життя, боротьби за виживання у будь-який спосіб. Як зазначає Б. М. Головкін, проявами злочинності неповнолітніх є близько десяти найбільш поширених серед дітей видів злочинів. Потерпілими від протиправних посягань неповнолітніх у більш як третині випадків виступають також діти. Понад половина злочинів, скоєних неповнолітніми, належать до категорії тяжких та особливо тяжких. У регіональному розрізі злочинність неповнолітніх інтенсивніше поширюється на території промислових, густонаселених східних і південно-східних регіонів, де завжди спостерігається складна криміногенна ситуація. Підвищеною кримінальною активністю вирізняються діти, які проживають у «депресивних районах» великих міст, обласних і районних центрах. Наслідками зростання рівня злочинності неповнолітніх є збільшення через певний час показників рецидиву злочинів, що вчиняються дорослими особами [3, с. 205-206]. Кризовий стан суспільного життя суттєво вплинув на збільшення чисельності дітей, які перебувають у тяжких життєвих обставинах та вступили у конфлікт із законом. За підрахунками фахівців, в Україні чисельність так званих «дітей вулиці» коливається в межах 120-300 тис. осіб. З початку збройного конфлікту із тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в інші регіони України було переміщено близько 130 тис. дітей. У кожній п'ятій родині переселенців діти голодують [7, с. 97]. Важка психологічна травма, соціальна і побутова невлаштованість, гострі психологічні проблеми з адаптацією на новому місці та ослаблений соціальний контроль формують криміногенну орієнтацію новоприбулих дітей, а також посилюють девіантну спрямованість поведінки тих із них, які раніше перебували у конфлікті із законом.

З метою належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави в Україні поступово створюються правові умови проведення комплексної державної політики у сфері захисту прав дітей. Наприклад, у 2006 році Кабінетом Міністрів України були затверджені Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки, Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки. Одним із визначальних правових актів стала Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. Для досягнення поставленої мети планувалося вдосконалити систему профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик; забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку; сприяти розвитку відновного правосуддя; створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації. Втім першорядним серед основних заходів із розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх передбачалося вдосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом: підвищення ролі сім'ї та громадськості у процесі виховання дітей шляхом надання правової, консультативної й іншої інформаційної допомоги дітям, їхнім батькам та особам, які виконують обов'язки щодо виховання дітей; організації проведення низки комплексних освітніх заходів, спрямованих на підвищення професійних знань спеціалістів, які працюють із дітьми, стимулювання державою розвитку волонтерських програм; запровадження інноваційних, сформованих на основі відновного та проактивного підходів методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; забезпечення відкритості та доступності широкій громадськості інформації про принципи, норми та правила, на яких ґрунтується законодавство про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх; удосконалення моніторингу стану дитячої злочинності та додержання прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом; створення належних умов для життя, забезпечення необхідної медичної допомоги у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах; визначення механізмів взаємодії у сфері кримінальної юстиції державних органів; гарантування соціального патронажу неповнолітніх, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах та закладах соціальної реабілітації або звільнені з них [8]. Слід підкреслити, що переважна частка превентивної роботи з дітьми здійснюється у межах адміністративно-правових відносин.

Як виявляється, багато державних програм, які спрямовувалися на вирішення проблем нормального розвитку дітей в країні, на тепер вже є застарілими за змістом, нових не розроблено. Б. М. Головкін наголошує, що в екстремальних умовах збройного конфлікту, прискореного реформування органів охорони правопорядку та розпочатої розбудови кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні державою явно недооцінює загрозу від злочинності неповнолітніх та не приділяє достатньої уваги протидії їй [3, с. 215]. Проведення широкомасштабних та системних дієвих заходів із виховання дітей та забезпечення їм належних умов розвитку з боку закладів системи освіти, медицини та соціального захисту суттєво обмежується недостатнім фінансуванням з боку державного та місцевого бюджетів. За таких умов помітно збільшується навантаження на підрозділи Національної поліції, зокрема поліції превентивної діяльності, які зобов'язані: здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень як неповнолітніми, так і стосовно них самих; вживати заходів щодо виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень, які вчиняються безпосередньо дітьми або по відношенню до них, припиняти такі факти, а також виявляти причини та умови, що сприяють їх вчиненню; вживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю неповнолітніх осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснювати контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживати заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; вживати заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї тощо (ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»; ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; ст. 6 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»).

Висновки

Приведені статистичні дані наочно демонструють, що девіантна поведінка осіб віком до 18 років (як неправомірна, так і просто небезпечна для них самих) та складні життєві обставини, у яких зараз перебуває значна кількість дітей, є нагальною проблемою для українського суспільства. Стрімка технізація дитячої субкультури та дозвілля, вплив засобів комунікації на свідомість неповнолітніх створює принципово нові фактори ризиків та делінквентності дітей, що вимагає перегляду форм та методів превентивної роботи з ними. В умовах тривалого військового конфлікту та соціально-економічної кризи в країні помітно зростає роль

правоохоронних органів (Національної поліції) у забезпеченні публічної безпеки та правопорядку, прав людини, насамперед дітей, що зумовлює актуальність адміністративно-правових досліджень у цьому контексті.

Перспективою подальших розвідок у даному науковому напрямі має стати комплексне наукове дослідження з теми «Адміністративно-правові засади превентивної роботи з дітьми підрозділами поліції». Зокрема, до основних завдань такого дослідження слід включити: вивчення факторів, які зараз реально зумовлюють девіантну поведінку дітей; визначити поняття та окреслити завдання ювенальної превенції; дослідити стан нормативно-правового забезпечення превентивної роботи з дітьми та коло суб'єктів, які проводять таку роботу; з'ясувати роль та особливості проведення превентивної роботи з дітьми новоствореними підрозділами поліції; виявити наявні недоліки в нормативно-правовому та організаційному забезпеченні зазначеної діяльності поліції, на підставі чого розробити шляхи щодо її удосконалення тощо.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини : Конвенція ООН; Міжнародний документ від 20.11.1989 р. // Офіційний веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посібн. : у 2-х ч. – Ч. II. Практична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. / Л. М. Вольнова. – К., 2016. – 193 с.
3. Головкін Б. М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема / Б. М. Головкін // Проблеми законності. – 2016. – Вип. 133. – С. 204–217.
4. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – грудень 2016 року : звітність / Генеральна прокуратура України // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112755&libid=100820.
5. Щодо подолання злочинності серед неповнолітніх та організації профілактичної роботи : лист МОН України від 13.09.2010 № 1/9-623 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ucsg.org.ua/bulletin/Articles/01-04\(15\)/02-Aktualna_tema/150204.pdf](http://ucsg.org.ua/bulletin/Articles/01-04(15)/02-Aktualna_tema/150204.pdf).
6. В МВС обговорили з керівниками регіональної поліції заходи для збереження життя дітей : новини за 24.05.2017 / ГУ НП в Донецькій області // Сайт «Поліція Донеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://police.dn.ua/news/view/v-mvs-obgovorili-z-kerivnikami-regionalnoi-politsii-zahodidlya-zberezhennya-zhittya-ditej>.
7. Щорічна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2014 року «Дотримання прав дітей в умовах збройного конфлікту» / С. Ю. Аксьонова, О. В. Вакуленко, О. А. Васильєв [та ін.]. – К. : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2015. – 160 с.
8. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 16. – Ст. 73.

В статье анализируются различные проявления и состояние девиантного поведения детей, в связи с чем подчеркивается необходимость проведения с ними соответствующей профилактической работы. Делается акцент на приоритетном участии в этой деятельности подразделений полиции, а также обосновывается, что указанная проблематика требует комплексного научного решения в пределах административно-правового исследования.

Ключевые слова: девиантное поведение, дети, полиция, правонарушения, превентивная работа, ювенальная превенция.

This article analyzes the various manifestations of state and deviant behavior of children and therefore emphasizes the need for them appropriate preventive work. Focuses on priority participation in such activities of police departments, and justified that said problems requires complex scientific solution within the administrative and legal research.

Key words: deviant behavior, children, police, offenses prevention activities, juvenile prevention.

